

Դամասկոսի քանգարանի հայկական պատանիկները

Լ. ԽԱՋԻԿԵԱՆ, Ա. ՄԱԹԵՒՈՍԵԱՆ

Սիրիայի Արարական Հանրապետութեան մայրաքաղաք՝ Դամասկոսի ճարտարապետական հրաշալիքներից է Յովհաննէս Մկրտիչի անուամբ այն հին եկեղեցին, որ Ուալիտ Ա. խալիֆի (705-715 թթ.) օրօք վեր է ածուել մզկիթի ու յայտնի դարձել Օմայանների մզկիթ անունով: Սրա բակում կանգուն են երեք զմբեթարդ կառոյցներ, որոնցից ուշադրաւը շրջանաձեւ ու սիւնաշար այն շինութիւնն է, որ յայտնի է եղել նա շէ և ճ (գանձատուն) անունով:

ԺԹ. դարի վերջերին արեւելեան երկրներում հետադատական նպատակներով շրջադաշութիւններ կատարող գերմանացի գիտնական Դ. Հ. Ֆոն Ջոզենի ուշադրութիւնն է դրաւում Դամասկոսում շրջան առած այն աւանդութիւնը, ըստ որի վերոյիշեալ զմբեթարդ շինութեան մէջ վաղնջական ժամանակներից պահոււմ են քրիստոնէական ձեռագրեր, որոնք կարող են այնտեղից դուրս բերուել միայն սուլթանական յատուկ հրամանագրով: Գերմանիայի արտաքին գործոց նախարարութեան միջամտութեամբ հնարաւոր է լինում ստանալ պահանջուող հրամանագիրը՝ գանձատունը բացելու եւ այնտեղ պահուող ձեռագրերը ցուցակազերելու մասին (1):

Աշխարհացունց գիտական յայտնագործութիւններ ակնկալող գիտնականները մի պահ յուսախար են լինում. «Գանձատանը» յայտ-

1) Դամասկոսի քանգարանի աշխատակիցներից մէկի հազորդած տեղեկութեամբ այդ գործին աջակցել է նաեւ Գերմանիայի Ուիլհելմ կայսրը, որ 1898 թ. եղել է Մերձաւոր Արեւելու:

նարբերում են բազմաթիւ հնամաշ պարկեր, որոնցից դուրս են բեր-
 ւում մզկիթի տնտեսական գործարքներին վերաբերող մեծաքանակ
 փաստաթղթեր՝ անկանոն դասաւորութեամբ, հատուածներ Ղուրա-
 նից, արաբերէն եւ թուրքերէն կրօնական գրուածքներ եւ այլն:
 Սրանց հետ խառնխրուան վիճակում գտնուում են նաեւ անձրեւալրից
 խիստ վնասուած, ցեցակեր ու մկնակեր առանձին թերթեր՝ գրուած
 յունարէն, ասորերէն, լատիներէն, հին ֆրանսերէն, երբայերէն,
 ղպտիերէն, վրացերէն եւ հայերէն լեզուներով: Ինը ամիս տեւող
 ծանր աշխատանքից յետոյ յաջողւում է նախնական տեսակաւորում
 կատարել եւ առանձնացնել այն ձեռագրերն ու պատառիկները, ո-
 րոնք կարող էին ընդհանուր հետաքրքրութիւն ներկայացնել: Հնա-
 լաւորութիւն է ստեղծւում նաեւ ընտրուած ձեռագրերը ժամանա-
 կաւորապէս Գերմանիա փոխադրել՝ աւելի հանդամանակից ուսում-
 նասիրութեան նպատակով, որի համար հրաւիրւում են համապա-
 տասխան մասնագէտներ: Հայերէն պատառիկների բովանդակու-
 թիւնը պարզելու աշխատանքը յանձնարարւում է Դր. Լեւոն Գեան-
 ցեցեանին, որը որոշ փորձ եւ հմտութիւն ունէր հայերէն ձեռա-
 գրերի նկարագրութեան ասպարէզում (2):

Ամփոփելով տարբեր լեզուներով ձեռագրերի ուսումնասի-
 րութեան արդիւնքները, Դ. Հ. Փոն Ձողենը Բրուսակաւն թաղաւո-
 րական գիտութիւնների ակադեմիայի 1903 թ. Յուլիսի 30-ին կա-
 յացած նիստին ներկայացնում է մի գիտական հաղորդում. «Այս, -
 եզրակացնում է նա, - առաջնակարգ մի գանձ է՛, որով փոխհա-
 տուցուելու էին գանձատան դադտնիքը բացայայտելու համար գոր-
 ծադրուած միասնական ջանքերը: Սակայն իր ամբողջութեան մէջ
 հին մատենադրութեան այս բեկորները ինքնատիպ եւ նոյնիսկ հմա-
 յիչ են: Հնամաշ ու պատկառանք ազդող այս պատառիկներն իրենց
 ծալքերում որքան շատ մշակութային շերտեր են թաքցնում» (3):

2) Հետագայում Լ. Գեանցեցեանը, Ն. Ֆիմիկի ընկերակցութեամբ կազմեց
 ու հրատարակեց Տիւրիմզիմի համալսարանի 109 հայերէն ձեռագրերի գիտական
 ցուցակը (տե՛ս *Verzeichnis der Armenischen Handschriften der Königlischen Uni-
 versitätsbibliothek*, Von Franz Nikolaus Finck und Levon Gjandchezian, Tübingen, 1907):

3) *Bericht über die in der Kubbet in Damaskus gefundenen Handschriften
 fragmenten*, Von D. H. Freiherr von Soden (Sitrungsber. d. Kön. Preuss. Akademie d.
 Wiss., XXXVIII - XL, 23, 30, Յուլիս, 1903, էջ 825-830): Այս հազորդումն մտնիմ
 տես նաեւ Մեսրոպ վրդ. Տէր-Մովսիսեանի համառոտ ծանուցումը, տպագրուած
 «Արարատ» ամսագրի 1940 թ. Յուլիս-Օգոստոսի համարում (էջ 689):

Մեզ, բնականաբար, հետաքրքրելու են Փոն Զողենի հաղորդման այն մի քանի տողերը, որոնք վերաբերում են Դամասկոսում յայտնաբերուած հայկական պատառիկներին. «Դրանք, — ասուած է նրանց մասին, — դրուած են Ժ. դարից ոչ ուշ եւ ըստ բովանդակութեան մասեր են պարունակում Աստուածաշնչից, եկեղեցական գրքերից, եկեղեցու սուրբ հայրերի երկերից, սրբոց վարքերից, գրական նմուշներից եւ մի նամակի սեւագրութիւնից: Այս վերջինը շատ արժէքաւոր է լեզուի պատմութեան ուսումնասիրութեան համար: Ամենաընդարձակը մի պատառիկ է Սաղմոսարանից, որ բովանդակում է 20 սաղմոս: Ամենարժէքաւորը Մատթէոսի աւետարանից պահպանուած վեց թերթերն են, որոնք նման են Մոսկուայի Լազարեան ճեմարանում պահուող հայերէն հնագոյն ձեռագիր աւետարանին» (4):

Նախնական այս ուսումնասիրութիւնից յետոյ հայերէն ձեռագրերի այս պատառիկները, Դամասկոսում յայտնաբերուած ձեռագրական միւս նիւթերի հետ միասին վերադարձուել են ըստ պատկանելւոյն, եւ այժմ, ինչպէս ասացինք արդէն, պահուած են Դամասկոսի պատմական թանգարանում: 1966 թ. Փետրուար ամսին՝ Երուսաղէմ մեկնելու ճանապարհին սոյն յօդուածն ստորագրողներից Լ. Խաչիկեանը նրանցից մի քանիսը տեսնում է ցուցադրուած թանգարանի անկիւններից մէկում (ասորերէն պատառիկների հետ միասին): Տունդարձի ճանապարհին, կրկին այցելելով թանգարան, նրան յաջողում է վարչութեան սիրալիւր թոյլտուութեամբ համառօտակի նկարագրել այդ պատառիկները եւ քաղուածքներ կատարել դրանցից: Մանրակրկիտ ուսումնասիրութիւն կատարելու համար, սակայն, անհրաժեշտ էր ձեռքի տակ ունենալ պատառիկների միջոց-պատճէնները, որ Մաշտոցեան Մատենադարանի համար պատրաստել է տալիս Դամասկոսի հայկական Թարգմանչաց դպրոցի տնօրէն ու մեր բարեկամ Տիրան Ակինեանը: 1967 թ. Փետրուարին ստանալով այդ պատճէնները եւ լուսանկարել տալով դրանք, Լ. Խաչիկեանն ու Ա. Մաթեոսեանը ձեռնամուխ են լինում հայերէն պատառիկների դիտական նկարագրութեանը. վերջածանման աշխատանքի ծանրութիւնն իր վրայ է վերցնում Ա. Մաթեոսեանը:



Հայերէն պատառիկները Դամասկոսի թանգարանում խմբաւորուած են 7, 10 եւ 11 համարների տակ. պէտք է ենթադրել, որ

4) ՆայՖ տեղում, էջ 828:

այդ համարաշարքը յատկացուած է հենց «Գանձատնից» յայտնաբերուած ձեռագրական նիւթերին: Մեր ձեռքի տակ եղած միջրոպատօնէիների վրայ յստակ կարդացուած են արաբական թուանշաններով դրուած դոյքահամարներ եւ էջահամարներ. ըստ այդմ No. 7 միաւորի տակ խմբաւորուած են 15 մագաղաթեայ թերթ-պատառիկներ, որոնց վրայ կարդացուած են 1-4, 27-46, 70-71, 77-78, 97-98 էջահամարները, No. 10 միաւորի տակ պահուած են 17 թերթ-պատառիկներ, կրելով իրենց վրայ 1-19, 23-26, 33-40, 57-58, 69-70, 147-148 եւ 151-156 էջահամարները, իսկ No. 11 միաւորի տակ դստում ենք ընդամէնը 2 հայերէն պատառիկ՝ 193-194 եւ 198 էջահամարներով (5):

Այս էջահամարները զուրկ են դիտական արժէքից. միեւնոյն ձեռագրին պատկանող պատառիկներն այստեղ ոչ միայն չեն համախմբուած ըստ հերթականութեան, այլեւ յաճախ դրուած են տարբեր համարների տակ: Միեւնոյն ձեռագրերի մաս կազմող թերթերը խմբաւորելուց եւ ըստ բովանդակութեան դասաւորելուց յետոյ պարզեցինք, որ 34 թերթ - միաւոր պարունակող պատառիկների այս հաւաքածուն փաստօրէն բաղկացած է 13 մագաղաթեայ ձեռագրերի մասունքներից եւ մէկ նամակի բեկորից (դրուած թղթի վրայ):

Այսքա՞ն էին արդեօք «Գանձատնից» յայտնաբերուած հայերէն պատառիկները, թէ՞ նրանց մի մասը, մի պահ մատչելի դառնալով դիտական աշխարհին, անյայտացել են կրկին: Այս հարցն ինքնին ծագում է, երբ բաղդատում ենք մեր ձեռքի տակ եղած պատառիկները 1903 թ.ին դրանց մասին արուած հպանցիկ հաղորդման սուղ տուեալների հետ: Գիտենք արդէն, որ Լ. Գեանջեցեանը ուսումնասիրած պատառիկների մէջ տեսել է 20 սաղմոսներից հատուածներ պարունակող մի ձեռագրի պատառիկ, իսկ մեր ձեռքի տակ այսօր ունենք տարբեր ձեռագրերից ընկած 3 պատառիկներ, որոնք պարունակում են հատուածներ ընդամէնը 7 սաղմոսներից: 1903 թ.ին, հայերէն պատառիկների մէջ տեսել են Մատթէոսի աւետարանից ընկած 6 թերթ, բայց այսօր ունենք այդպիսի 5 թերթ միայն (մէկը բացակայում է): Այլ տուեալներ չունենք, սակայն սրանք էլ բաւարար են Դամասկոսի հայկական պատառիկների մեր

5) Պէտք է ենթադրել, որ No. No. 7, 10 եւ 11 միաւորների միւս էջահամարները դրուած են ուրիշ լիզումներով ձեռագրական պատառիկների վրայ, յրացառելով եւ այն հնարաւորութիւնը, որ նրանց շարժում եղել են նաեւ հայերէն այլ պատառիկներ, որոնք այժմ բացակայում են կամ անմատչելի են մեզ:

ձեռքի տակ եղած պատճէնների ամբողջական լինելու մասին կասկածներ ունենալու համար: Թերեւս պարզուի հետագայում, որ խնդրոյ առարկայ պատառիկներից մի քանիսը անցեալ դարավերջին Գերմանիա տարուելով Դամասկոս չեն վերադարձուել, կամ էլ Դամասկոսի թանգարանում խառնուել են ուրիշ պատառիկների կամ տարաբնոյթ թանգարանային նիւթերի հետ:

Ե՞րբ եւ ինչպէ՞ս է ստեղծուել Օմայատների մզկիթի շրջափակում դտնուող «Գանձատան» ձեռագրական հաւաքածուն՝ հայերէն ձեռագրերի մեղ հետաքրքրող պատառիկների իր բաժնով: Ճի՞շդ է, արդեօք, Ֆոն Ջոզենը ենթադրելով, որ դրանք դոյացել են դարերի ընթացքում, ի հետեւանք հայկական եկեղեցիների փակման եւ եկեղեցական զրականութեան բռնազրաման:

Այս հարցին հիմնաւոր պատասխան տալու համար նախ անհրաժեշտ է որոշել ձեռագրական բեկորների գրութեան ժամանակը:

Պատառիկների նկարաւորութեան բաժնում, հնագրութեան ընձեռած տուեալների հիման վրայ, փորձել ենք որոշել իւրաքանչիւր պատառիկի գրութեան մերձաւոր ժամանակը: Ամփոփելով այդ տուեալներն այստեղ կարող ենք ասել, որ պատառիկներից հնագոյնները գրուած են Ը. դարում (կրկնադիր պատառիկը կարող է նոյնիսկ Ե. դարից լինել), իսկ ամենանորը ԺԳ. դարի կէսերին շարադրուած նամակի բեկորն է, գրուած կիլիկեան դաւառաբարբառով: Շատ հին են նաեւ յունարէն, ասորերէն, լատիներէն եւ միւս լեզուներով պատառիկները (լատիներէն պատառիկներից նորագոյն նմուշը ԺԲ. դարով է թուագրուած):

Այս տուեալները թելադրում են մտածել, որ «Գանձատան» ձեռագրերի հաւաքածուն ստեղծուել է ԺԳ. դարում, իսկ այդ ժամանակաշրջանում հաղիւ թէ տեղի ունեցած լինէին հայկական եկեղեցիների փակման ու ծիսական զրականութեան բռնազրաման պետական մարմինների կողմից ծրագրուած գործողութիւններ:

Մերձաւոր արեւելքի պատմութեան մէջ ԺԳ. դարը եւ, յատկապէս, այդ դարի երկրորդ յիսնամեակը յայտնի է որպէս մեմլուքեան պետութեան հզօրացման եւ խաչակիր իշխանութիւնների տկարացման ու վերացման մի ժամանակաշրջան: Սլաւհ-էտ-տինի գլխաւորութեամբ դեռեւս նախորդ հարիւրամեակում ծաւալուած յաղթական պատերազմները շարունակուած են նաեւ այս շրջանում. 1268 թ.ին զրաւուած է Անտիոքը, 1289 թ.ին՝ Թրիփոլին, իսկ 1291 թ.ին խաչակիրների վերջին հանգրուանը Մերձաւոր արեւելքում՝ Աքա (Պտղոմայիտ) բերդ-նաւահանգիստը: Ալ-Աշրաֆ Սլաւհ-էտ-տին Նալիլ սուլթանը (1290-1294 թթ.) ռազմական իր գորութիւնն

ուղղում է միայնակ մնացած կիրիկեան հայկական թաղաւորութեան դէմ եւ դրաւում մի շարք շրջաններ: 1292 թ. Յուլիսի 28-ին, ամսօրեայ պաշարումից յետոյ, Աշրաֆի զօրքերը դրաւում են շուրջ մէկուկէս դար հայ կաթողիկոսների նստավայրը հանդիսացող Հոռմկլա նշանաւոր ամրոցը՝ Եփրատի ափին: Մեմլուքները գերում են Հոռմկլայի բնակիչներին՝ Ստեփանոս կաթողիկոսի գլխաւորութեամբ, կողոպտում «զամենայն սպաս եկեղեցւոյն եւ զանկշուելի դանձն աստուածային եւ զամենայն ստացուածսն» (6): Օրբելեան պատմիչը թուարկում է գերուած սրբութիւնները՝ Գրիգոր Լուսաւորչի աջն ու զաւազանը, Հռիփսիմէ կոյսի հողաթափը եւ այլն, եւ յայտնում, որ Սուլթանը մեծ աւարով մեկնում է Դամասկոս եւ ի նշանաւորումն իր յաղթանակների՝ կաթողիկոսին ցուցադրում քաղաքի հրապարակներում: Այնուհետեւ Ստեփանոս կաթողիկոսը տարւում է Եփրատոս, ուր եւ վախճանւում է մէկ տարի յետոյ (7): Իսկ դէպքերի թարմ աղբեցութեան տակ գրուած մի յիշատակարանի տուեալներով՝ հենց Դամասկոսում էլ ապարախտ կաթողիկոսը կնքել է իր մահկանացուն. «Յայսմ (1291) ամի, - գրուած է այնտեղ, - քանդեալ աւերեցան զեղեցկաչէն քաղաքքն հոռմվայեցւոց՝ ծովեղբերաքն Տրապաւլսոյ եւ Աքայիոյ, եւ եկեղեցիք քրիստոնէից եղեն հաւտից եւ խաշանց փարախ. եւ զկնի մի ամի (1292 թ.) առաւ աստուածարեալ զղեակն Հոռմկլա... որ էր աթոռ հայրապետացն Հայոց. եւ սպառք սրբութեանն գերի վարեցաւ հանդերձ մեր գլխովն՝ հայրապետաւն, որոյ անուն Ստեփանոս. և հասեալ ի քաղաքն Դամասկեա՝ ճգնաւորական հանդիսիւ փոխեցաւ յաստեացս» (8):

Նշանաւոր գիտնական Յովհաննէս Երզնկացին, որ մտադրուել էր իր անձնական մեծահարուստ գրադարանը նուիրաբերել Հոռմկլայի կաթողիկոսարանին (հաշուի առնելով նրա անմատչելի դիրքն ու անառիկ լինելու հուշակը), խորը վիշտ է ապրում լսելով Հոռմկլայի անկման եւ սրբութիւնների առեւանգման լուրը. «Եւ զամենայն անաւթս սրբութեանց եւ զարդոց եկեղեցւոյն, եւ զխաչն ոսկեղէն եւ արծաթեղէն, եւ զաւետարանն ոսկետուփի մանրեալ փշրեցին», - գրում է նա, իսկ քիչ յետոյ, կրկին անդրադառնալով այդ տխուր եղելութեանը, մասնաւորապէս աւաղում է կաթողիկոսարանի գրք-

6) Ստեփանոս Օրբելեան, *Պատմութիւն Նահանգին Սիսական, Թիֆլիս, 1910, էջ 443:*

7) Նոյն տեղում, էջ 444:

8) Մաշտոցի ամուսն Մատնեաշարան, պատարիկ No. 919 (հմտ. «Ազգազրակամ համդէ», XII, 1905, էջ 155-156, «Արարատ», 1911, էջ 223-224 եւ այլն):

քերի կորուստը. «Գանձք հողեւոր աստուածային գրոց ցրուեցան» (9):

Այս տուեանները հնարաւորութիւն են ընձեռում մտածելու, որ Հոռմկլայի կաթողիկոսարանից Դամասկոս տարուած նիւթական արժէքները մէջ, անտարաւոյս, մեծ տեղ են զբաւել ձեռագրեր մատենաները, մանաւանդ որ նրանցից շատերը, ինչպէս մատնանշել է հենց Յովհ. Երզնկացին, զարդարուած են եղել ոսկեայ եւ արծաթեայ կազմերով: Ժամանակ է անցել, նիւթական արժէք ունեցող կազմերը պոկուել են ձեռագրերից, իսկ մաղաղաթեայ հին թերթերը՝ կազմահան եղած ու բղկտուած, խառնիխուռն վիճակում խոթուել են հնամաշ պարկերի մէջ՝ պահուելու համար «Գանձատուն» կոչուող գմբէթի տակ... Եւ եթէ ճիշդ է մեր այս եղբակացութիւնը, ապա կարող ենք հաւատալ, որ Դամասկոսի թանգարանում պահուող հայերէն պատառիկները սրբազան մասունքներն են հայկական մշակոյթի նշանաւոր կեդրոն՝ Հոռմկլայի մեծահարուստ մատենադարանի գերեւարուած ու ցրիւ տրուած ձեռագրական դանձերի:



Դամասկոսի թանգարանի հայերէն պատառիկները զբաղւորական տուեաններով մասն են կազմում 13 տարբեր ձեռագրերի՝ դրբուած մաղաղաթի վրայ եւ մի նամակի: Ըստ բովանդակութեան նրանք բաժանուում են հետեւեալ խմբերի.

- | | | |
|--------------------------|---|----------------------|
| 1. Մասունք Հին կտակարանի | - | 4 պատառիկ (4 թերթ), |
| 2. Մասունք Նոր կտակարանի | - | 2 պատառիկ (7 թերթ), |
| 3. Ծիսական մատենաներ | - | 3 պատառիկ (5 թերթ), |
| 4. Վկայարանութիւն | - | 2 պատառիկ (5 թերթ), |
| 5. Ծառագրութիւն | - | 2 պատառիկ (3 թերթ), |
| 6. Ժողովածու | - | 1 պատառիկ (9 թերթ), |
| 7. Նամականի | - | 1 պատառիկ (1 բեկոր): |

Այս նոյն հերթականութեամբ տալիս ենք պատառիկների նկարագրութիւնը, հրապարակելով իւրաքանչիւր միւտորից մէկ կամ երկու լուսանկար եւ տալով ծանօթագրութիւններ ամէն մի պատառիկի արժէքի ու նշանակութեան վերաբերեալ: Յաւում ենք, որ պատառիկների չափերի մասին անհրաժեշտ տեղեկութիւններ չունենք:

9) Տ. Պալիաճ, Յուլիական հայերէն ձեռագրաց Ս. Կարապետի վանուց նոր դրագարանի Կեսարիա (Համլէտ Ամսօրեայ, 1980, էջ 265-287):

1. (Դամասկոսի քանգարան No. 10, էջ 69-70)

Ս Ա Ղ Մ Ո Ս

ԼԹ, 16-18-Խ, 1-9

Պահպանուել է եղրերից քայքայուած մի թերթ. պարունակում է «կրեսցին զամաւթ առ[ժամայն]... միթէ որ ննջ[իցեն]» (ԼԹ, 16-Ո, 9) հատուածը: Գրուած է ուղղագիծ երկաթագիր տառերով, իւրաքանչիւր էջի վրայ 18 տող: ԼԹ սաղմոսի 18-րդ համարը կրճատուած է այսպէս. «ես աղքատ եւ տնանդ (կարդա՛ տեառնանդ) եմ Ա[ստուա]ծ եւ փրկիչ իմ. եւ դու Ա[ստուա]ծ իմ մի յամենար»: «Թիւն» վերջածանցով բառերը գրուում են «թին» ձեւով (առանց յայպուման նշանի)՝ «փրկութին», «նանրութին», «անաւրէնութին»: Հաւանաբար գրուած է Թ.-Ժ. դարերում: Տպագրում ենք համեմատաբար լաւ պահպանուած Բ. էջը (տե՛ս նկար 1):

2. (ԴԹ No. 10, էջ 147-148)

Ս Ա Ղ Մ Ո Ս

ԽԱ, 9-12, ԽԲ, 1-5 (լրիւ) ԽԳ, 1-5

Պահպանուել է մէկ թերթ. պարունակում է ԽԱ սաղմոսի 9 համարի «ի տուէ պատուիրեաց...» բառերից սկսած, մինչեւ ԽԳ սաղմոսի 5-րդ համարի «...դու ինքն ես թագաւոր» բառերը:

Պատառիկն ուշագրաւ է յատկապէս հնագրական առումով. առաջին էջը (16 տող) գրուած է հիմնականում բոլորագիծ երկաթագրով, ուղղագիծ երկաթագիր տառաձեւերի օգտագործմամբ: Այդպէս են գրուած նաեւ երկրորդ էջի առաջին 4 տողերը, իսկ յաջորդ 18 տողերի համար միանգամայն այլ (ուղղագիծ երկաթագրախոն բոլորգիր) տառաձեւեր են օգտագործուել: Այսպիսով, հենց նոյն էջի վրայ կողք կողքի եւ փոխնիփոխ, գործածուած ենք զըտնում տարբեր գրատեսակներ, մի հանգամանք, որ փաստում է այդ գրատեսակների համաժամանակեայ գոյութիւնը: Պատառիկը իմաստային եւ ուղղագրական զգալի տարբերութիւններ ունի տպագրի համեմատութեամբ (10), ուստի հրատարակում ենք վերծանու-

10) Օգտագործել ենք Աստուածաշնչի 1860 թ. վեճեթիկի հրատարակութիւնը. Գիրք Աստուածաշունչ Հին եւ Նոր կտակարանաց, ըստ միաբան վաղեմի գրչագրաց մերոց եւ յոյն քնագրաց, ի վեճեթիկ, 1860:

Թիւնն ու լուսանկարները (տե՛ս նկ. 2, 3) : Հրատարակումների ժամանակ ձեռագիր էջերի շարուածքի ձեւը պահում ենք անփոփոխ : Բառերի վրայ դրուող յայտաման նշանի փոխարէն՝ կրճատ գրուած բառին կից դրել ենք միջակէտ :

Առաջին էջ .

« Ի տիէ պատւրեաց տէր զողորմու
 Թիւն իւր ի գիշերի աւրհնութիւն նոր
 եւ աղաւթք իմ առ Ած . մասն կենաց
 իմոց : Ասացի Այ . իմոյ ընդունելի
 իմ ես դու ընդէր մոռացար զիս ընդ
 Իր . տրտում գնամ ես ի նեղեալ
 Թշնամեաց իմոց : Ի փշրեալ ոսկ
 երաց իմոց նախատեցին զիս Թշն
 ամիք իմ յասեալ ընդ իս Թե ուր
 է Ած . քո : Արդ ընդԻր տրտում ես
 ւնձն իմ կամ ընդԻր խռով
 եալ ես յուսա առ Ած . խռստով
 անն նմա փրկիչ երեսաց իմոց Ած . է :
 Դատ արա ինձ Ած . եւ իրաւ արա
 ինձ ի դատաստանի իմում :
 Յազգէ որ ոչ է սուրբ ի մարդ » :

Երկրորդ էջ .

« Եւ եղաւորն նե[ն]դաւորէ փրկէ զիս
 դու Ած . հզուրիչ իմ ընդԻր մոռ
 սցար զիս ընդԻր տրտում գնամ ես
 ի նեղեալ Թշնամեաց իմոց :
 Առաքեա տէր զոյս քո եւ զճշմարտութիւն
 ս քո զի նոքաւք առաջնորդեցեր հանդէս զ
 մեզ ի լեռն սուրբ եւ ի յարկս քո : Մտից առաջի սեղանոյ այ . առ
 Ած . որ ուրախ առնէ զմանդութ
 իւն իմ : խաւստովան եղեաց քեզ աւրհնութեամբ
 Ած . Ած . իմ : Արդ ընդեր տրտում ես անձն իմ
 կամ ընդեր խռովես զիս յուսա առ Ած . խաւ
 ստովանեա նմա եւ փրկիչ երեսաց իմոց Ած . է :
 Ի կատարած որդոցն Կորխա իմա[ս]տութիւն ԽԳ .
 Ած . ահանջաւք մերաւք լուաք զոր հարքն մեր
 պատմեցին մեզ : զգործն զոր գործեցեցին
 յաւուրս նոցա յաւուրսն յառաջինսն : Զեռ

ն քո խլեաց զհեթանոս եւ զնոսա տնդեցեր չա
բչարեցեր զժողովուրդս քո եւ հանէ զնոսա :
Ոչ թե սրով իւրով ժառանգեցե զերկիր եւ
ոչ բազում նոցա թե փրկեցն զնոսա : Այլ ա
ջ քո են բազում քո եւ լոյս երեսաց քոց զի հա
ճեցար ընդ նոսա : Դու ինքն ես թաղաւոր» :

3. (ԴԹ No. 9, էջ 57-58)

Ս Ա Ղ Մ Ո Ս

ԽԴ, 10 - ԽԾ, 3

Եզրերից քայքայուած կրկնազիր մի թերթ է . նախկին դերը ,
որ կարող է Ե . դարից լինել լաւ չի ջնջուած , ուստի բնագիրը ձեռ-
քի տակ ունենալով կարելի կը լինի վերծանել : Նոր դերը ԺԱ.-ԺԲ .
դարերի երկաթադրախառն բոլորգիր է , պարունակում է ԽԴ սաղ-
մոսի 10-րդ համարի «...կացէ դշխոյ ընդ աջմէ քումմէ...» բառե-
րից սկսած , մինչեւ ԽԾ սաղմոսի 3 համարի «...փոփոխել լերանց
ի սիրտս ծովու» բառերը : Տպագրում ենք առաջին էջի լուսանկարը
(տե՛ս նկ . 4) :

4. (ԴԹ No. 10, էջ 23-24)

ՄԱՐԳԱՐԷՈՒԹԻԻՆ ԴԱՆԻԷԼԻ

Երկսին գրութեամբ մէկ թերթանոց պատառիկ է , վերին
մասից պատուում ու մաշուած . գրուած է բոլորագիծ երկաթազրի
տարբեր ունեցող ուղղագիծ երկաթազրի տառաձեւերով : Առաջին
էջի ձախ սիւնակում պահպանուել է 5 տող , աջ սիւնակում՝ 11 տող :
Դրանց շարակցումից յանդում ենք այն համոզման , որ էջն անվթար
վիճակում ունեցել է ընդամէնը 16 տող . ըստ այդմ այս պատառիկը
որոշակի հետաքրքրութիւն է ներկայացնում որպէս ներկայացու-
ցիչ մի ձեռագրի , որ տարբերուելով մեզ յայտնի հայերէն բոլոր
հին ձեռագրերից , ձախից աջ աւելի երկար է եղել , քան վերից վար ,
այլ խօսքով՝ ունեցել է բլոկնոտի ձեւ (տես նկ . 5) :

Պարունակում է Դանիէլի մարգարէութեան Գ գլխի 49-50 ,

51, 55-56 (առաջին էջ) եւ 61-67, 72-76 (երկրորդ էջ) տները :
Տպագրի համեմատութեամբ ունի մի-երկու ուշագրաւ տարբերու-
թիւն (Գ, 66-ի «տապ» բառի դիմաց ունի «ջեր», Գ, 67-ի «սառն»
բառի դիմաց ունի «տաւթ» եւ այլն) : Հաւանաբար ընդօրինակուած
է Ժ.-ԺԱ. դարերում :

5. (ԴԹ No. 10, էջ 1-10)

ԱԻՆՏԱՐԱՆ ԸՍՏ ՄԱՏԹԷՈՍԻ

Պահպանուել են մազաղաթեայ 5 թերթեր, որոնց ձախակողմեան սիւնակի միջամասերը՝ վերից վար, պատուուել, քայքայուել ու սեւացել են: Գրուած է բոլորագիծ երկաթազիր տառերով, երկսիւն դրութեամբ, իւրաքանչիւր էջ պարունակում է 18 տող բնագիր, իսկ ստորին լուսանցքի վրայ 2-4 տողերով նշանակուած են համարարբառի մանրատառ գլխահամարները:

Պարունակում է Մատթէոսի աւետարանից ընդարձակ մի հատուած՝ 2, 7 համարի «...թէ ի բազում խօսից իւրեանց» բառից սկսած, մինչեւ Ը, 20 համարի «Աղուես[սուց որջք գոն]» բառերը: Տպագրից դրեթէ չի տարբերուում: Հնագրական տուեալներով դրուած պէտք է լինի Թ.—Ժ. դարերում (որոշ տառածեւեր նման են 909 թ. ընդօրինակուած No. 6202 ձեռագրի համապատասխան տառածեւերին):

Տպագրում ենք համեմատաբար լաւ պահպանուած 5բ էջի լուսանկարը (տե՛ս նկ. 6):

6. (ԴԹ No. 10, էջ 151-152)

ԹՈՒՂԹՔ ՊԱՒՂՈՍԻ ԱՌԱՔԵԼՈՅ

Պահպանուել են երկու խիստ քայքայուած թերթերի բեկորներ, բոլորագիծ երկաթազիր գրչութեամբ: Անվթար վիճակում ձեռագրի թերթերը պարունակելիս են եղել 21-ական տողերից բաղկացած երկու սիւնակներ. մեզ հասած բեկորների վրայ, սակայն, պահպանուել են միայն մէկ սիւնակի դժուարընթեռնելի տողերի հետքերը: Առաջին թերթի մէկ երեսը պարունակում է Պօղոս առաքեալի «Առ Կորնթացիս» առաջին թղթի Ը եւ Թ գլուխներից մի քանի տող («զայրացուցեալ ի Քրիստոսէ... այդ դէպ ձեզ եմ»), միւս երեսից շատ քիչ բառեր են կարդացուում:

Երկրորդ թերթը, որ փոքր ինչ աւելի լաւ վիճակով է պահպանուել, պարունակում է «Առ Եբրայեցիս» թղթի ԺԱ, 16-24 համարները: Պատահիկները շատ հին են, հաւանաբար դրուած Թ. դարից էլ առաջ: Այդ մասին են վկայում ինչպէս նշանագրերի հնարոյր ձեւերը, այնպէս էլ գլխագրերը, որոնք զգալի չափով դուրս

են դալիս դրադաշտից, տեղադրուելով աջակողմեան լուսանցքի վրայ:

Ներկայացնում ենք այս պատառիկների առաջին էջերի լուսանկարները (տե՛ս նկ. 7, 8):

7. (ԴԹ No. 7, էջ 1-4)

Ճ Ա Շ Ո Ց

Պահպանուել է մի երկծալ թերթ, գրուած չորս էջերով: Առաջին ծալք-թերթի աջ լուսանցքի ստորին մասը պատուած է: Գրուածքը միասին է, գրչութիւնը՝ Հնագոյն բոլորգիր տառածեւերով:

Պատառիկը բովանդակում է Եսայայ մարգարէութեան ԿԵ դլիսի 22-25 համարները, Պողոս առաքեալի «Առ Փիլիպեցիս» թղթի 9 դրուխն ամբողջութեամբ եւ Դ դլիսի 1-9 համարները («Պողոսի տուք. ի Փիլիպիսացոց թղթոյն է ընդլեցուած») խորագրով), եւ աւարտում է «Աւետարան ըստ Ղուկասի» ընթերցուածի խորագրով: Տպագրի նկատմամբ ունի ոչ էական տարբերութիւններ: Մի շարք բառերի մէջ «է» տառի փոխարէն «ի» է գրուած (օրինակ՝ Խնասցեն, վստախութիւն, Խնազանդեցուցանել, նախատակեցան, շախ), մի բան, որ ընդօրինակող գրչի վասպուրականցի լինելու նշան է: Հաւանաբար Ժ.-ԺԱ. դարի ձեռագիր է:

Տպագրում ենք առաջին եւ վերջին էջերի լուսանկարները (տե՛ս նկ. 9, 10):

8. (ԴԹ No. 7, էջ 77-78)

Ճ Ա Շ Ո Ց

Մի թերթ, առաջին երեսը մաշուած՝ գրեթէ անընթեռնելի դառնալու չափ: Գրուած է ուղղագիծ երկաթագիր տառածեւերով, միասին գրչութեամբ (էջի վրայ 12 տող): Տողամիջեան տարածութիւնները գրի զբաղեցրած տարածութիւնից լայն են աւելի քան երկու անգամ. այդպէս է արուած երաժշտական խաղերի գրութեան համար տեղ ապահովելու նպատակով (խաղերը, գրուած լինելով կարմիր թանաքով, շատ աղօտ են նկատուում): Երաժշտական խաղեր ունեցող Հնագոյն պատառիկներից մէկն է, գրուած հաւանաբար ԺԱ. դարում:

Պարունակում է Եսայեայ մարգարէութեան Կ զլխի 1-4 համարները. իւրաքանչիւր համարից յետոյ դրուած է «լուսաւորել ազա[չեմք]», որից յետոյ, որպէս վերջակէս դրուած են չորսական կէտեր՝ խաչածեւ դասաւորութեամբ:

Տպագրում ենք Բ երեսի լուսանկարը (տե՛ս նկ. 11):

9. (ԴԹ No. 10, էջ 153-154 եւ No. 11, էջ 193-194)

Ճ Ա Շ Ո Յ

Բոլորազիծ երկաթագիր տառածեւեր ու երկսիւն գրութիւն ունեցող ձեռագրական այս պատառիկները, որ Դամասկոսի թանգարանում գրանցուած են տարբեր համարների տակ, անտարակոյս միեւնոյն ձեռագրից ընկած բեկորներ են (այդ հնարաւոր եղաւ պարզել տառածեւերի մանրակրկիտ բաղդատութեամբ):

Ձեռագիրը, որին պատկանել են սրանք, հաւանաբար ճաշոց է եղել: Առաջին թերթը մեզ հասած թերի վիճակում պարունակում է մի հատուած Սողոմոնի առակների Գ զլխից («...տէր յամե[նայն սրտէ] քոց... [մի լինի ի]մաստուն», Գ, 5-7), ապա Երեմիայի մարգարէութեան Ա զլխի 11-19 համարները: Երկրորդ թերթի նիւթը հնարաւոր չեղաւ որոշել:

Առաջին էջի բովանդակութիւնը վերծանուած է այսպէս.

«[Ամե]նայն չարեացն իւ[րեանց]

զի թողին զիս եւ զ[ոհեցին]

Աստուծոյ աւտա[րաց եւ

եր]կիրպագին զոր[ծոց

ձեռ]աց իւրեանց: Եւ [դու պն

դեա] զմէջ քո: Արի եւ [ասա ն

ոցա] զամենայն զո[ր մի ան]

կամ պատուիր[եմ քեզ

մ]ի երկիցես յե[րեսաց

նոցա^ն] մ[ի] զանգի[տիցես] - - - »:

Յաջորդ էջի վրայ կարդացուած են միայն առանձին բառեր (օրինակ՝ կենդանութիւն կենաց, ողորմութիւն, [զաւր]ութիւն սըրտի եւ եւայլն), որոնցով կապակցուած միտք չի ստացուած: Պատառիկի մէջ հանդիպում ենք «Կ» տառի հնարոյր գրութիւն եւ ՊԱ

տառերի կցագրութիւն, որ խիստ հազուադէպ իրողութիւն է մեր ձեռագրերի մէջ: Գրուած է հաւանաբար Ժ. դարում:

Տպագրում ենք երկու բեկորների առաջին էջերի լուսանկարները (տե՛ս նկ. 12, 13):

10. (ԴԹ No. 7, էջ 45-46 եւ No. 10, էջ 33-40)

ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ՍՐԲՈՅՆ ՄԻՆԱՍԱՅ
ԵՒ ԸՆԿԵՐԱՑ ՆՈՐԱ

Մինասի վկայութիւնը մուտք է դործել հայկական Յայտաւուրքների, ձառընտիրների եւ Տօնականների մէջ խմբագրական տարբեր փոփոխութիւններով: Մեր պատաստիկը, բաղկացած 5 մաշուած թերթերից, մեծ չափով տարբերուելով տպագրիչներից (11), նոյնանում է Տօնական կոչուող ժողովածուի մէջ տեղ դրած խմբագրութեանը (հմմտ. Մաշտոցի անուան Մատենադարան, ձեռ. No. 3777, էջ 224բ-232ա) եւ պարունակում է ամբողջ վարքի շուրջ մէկ-հինգերորդ մասի ոչ յաջորդական շարադրութիւնը:

Պատաստիկի գրչութիւնը հին բոլորգիր է, շղագրի տարբերով: Նման գրչութեամբ մի քանի ձեռագրեր կան ԺԲ.-ԺԳ. դարերից. այդ նոյն ժամանակաշրջանում են ընդօրինակուած նաեւ խնդրոյ առարկայ թերթերը:

Որպէս նմոյշ հրատարակում ենք լաւ պահպանուած թերթերից մէկի (ԴԹ No. 10, էջ 39) լուսանկարը (տե՛ս նկ. 14):

11. (ԴԹ No. 7, էջ 70-71)

ՏԵԱՌՆ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՈՍԿԵԲԵՐԱՆԻ ԱՍԱՅԵԱԼ
ՅԱՂԱԳՍ ՄԵԻԹԱՐԵԼՈՂ ԶՍԳԱԻՈՐՍՆ

Ընդամէնը մէկ թերթ գրաւող խրատական այս գրուածքն ըստ երեւոյթին առանձնակի ընդօրինակութիւնն է Յովհ. Ոսկեբերանի ձառերից մէկի մի պարբերութեան: Զեռագիրը, որից ընկել է պա-

11) Տես՝ Գեղքե որ կոչի Այսմաուրք, Կ. Պոլիս, 1730, էջ 234-238: Մ. Ազգրեան, Լիակատար Վարք Սրբոց եւ Վկայաբանութիւն Սրբոց, հատրթ, վե-
նտիկ, 1813, էջ 341-387:

տառիկը, Հաւանաբար խրատական տարբեր նիւթերի մի ժողովածու է եղել, կազմուած ժԳ. դարի կէսերին: Գրուած է շղագրի տարբեր ունեցող հին բոլորգրով:

Տպագրում ենք զոյգ էջերի դիւրընթեռնելի լուսանկարները (տե՛ս նկ. 15, 16):

12. (ԴԹ No. 7, էջ 97-98 եւ No. 10, էջ 23-24)

ԿԻՒՐԴԻ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄՍՑԻՈՅ ԿՈԶՈՒՄՆ
ԸՆԾԱՅՈՒԹԵԱՆ

Երկթերթ այս պատառիկի թերթերից մէկը (ԴԹ No. 10, էջ 23-24) խիստ մաշուած ու քայքայուած լինելով՝ մնում է անընթեռնելի: Միւսը Համեմատաբար լաւ է պահպանուած. պարունակում է Կիւրեղ Երուսաղեմացու «Կոչումն ընծայութեան» յայտնի աշխատութեան 13-րդ գլխից քաղուածոյ մէջբերումներ (12): Պատառիկի եւ տպագրի միջեւ կան նաեւ իմաստային զգալի տարբերութիւններ. այսպէս, օրինակ, տպագրի «զի լուծցէ զմեզս որ ի կանանց մտին» (էջ 254) նախադասութեան դիմաց պատառիկն ունի «որով լուծաւ մեղքն որ մտին յաշխարհ», «եւ զի լուծցին մեռեալք» - ի դիմաց (էջ 266)՝ «եւ զի լուծցին մեղքն» եւ այլն:

Պատառիկն ունի երկսիւն դրութիւն. իւրաքանչիւր սիւնակ պարունակում է 29 տող: Գրուած է ուղղագիծ երկաթագիր տառաձեւերով, որոնց իւրայատկութիւնը սովորականից աւելի թեքուածութիւնն է դէպի աջ: Հաւանաբար ընդօրինակուած է ԺԱ.-ԺԲ. դարերում:

Տպագրում ենք ե՛ւ լաւ ե՛ւ վատ պահպանուած թերթերի առաջին էջերի լուսանկարները (տես նկ. 17, 18):

13. (ԴԹ No. 7, էջ 27-44)

Ժ Ո Ղ Ո Վ Ա Մ Ո Ւ

Ամենամեծ թուով պատառիկները՝ 9 թերթ կամ 18 էջ, մասն են կազմել արժէքաւոր ձեռագիր մի ժողովածուի, որ ուշագրաւ

12) Երանելոյն Կիւրղի Երուսաղեմայ Հայրապետի կոչումի ընծայութեան, Վիեննա, 1831: Պատասխիմ քնտրովի քաղուածքներ է պարունակում տպագրի 253-268 էջերից:

նիւթեր է պարունակել: Ձեռադրադիտական առումով զգալի հետաքրքրութիւն են ներկայացնում պահպանուած թերթերից առաջին երկուսը, որոնք հենց ձեռադրի գրութեան ժամանակ պատրաստուել են մազաղաթեայ երկու կիսաթերթերի միմեանց կցելու եւ կաշուէ թելիկներով կարելու ճանապարհով: Երկժալ այդ թերթը, տարբերուելով ձեռադրի ամբողջական մազաղաթից պատրաստուած թերթերից (որոնք ունեն 20-ական տող), պարունակում է ընդամէնը 17-ական տող բնագիր (կցման հատուածը գրչութեան համար անպիտան է ճանաչուել): Պատուիկի գրութիւնը միասին է, տառաձեւերը ուղղազիծ երկաթազիւր, գրուած հաւանաբար Ժ.—ԺԱ. դարերում:

Պահպանուած թերթերի վրայ ընդօրինակուած են երեք տարբեր նիւթեր:

ա. Առաջին թերթի առաջին երեսի վրայ գտնում ենք վերջին առղերը մեկնողական մի գրուածքի, որի ինչ լինելը պարզելու համար լրացուցիչ որոնումներ պէտք է կատարել: Դիւրացնելու համար այդ աշխատանքը ստորեւ տալիս ենք այդ էջի բովանդակութեան վերձանութիւնը եւ լուսանկարը (տե՛ս նկ. 19) .

«Կասեցուցեր. զծով մեղաց ցամաք եցուցեր. եւ զգետ անաւրենութենս կասեցուցեր. եւ զանձրեաւ սաստիկ մարդասիրութեան տեղեցեր ի մարդիկ. Առաքեցեր. այսինքն առաքեաց մի ածին որդին Այ. զսուրբ զառաքեալսն ընդ ամենայն աշխարհ ասելով. երթայք աշակերտեցեք զամենայն հեթանոսս եւ եղեալ նոցա երիվար սուրբ հոգին ընթացան ընդ ծագս տիեզերաց եւ դարձուցին զազգս մարդկան յերկրպագութենէ կոտցն յաստուածպաշտութիւն. զոր տեսեալ զայս անդնդային բանակն դիւաց. եւ տազնապել — — »

բ. Պատուիկի երկրորդ նիւթ—միաւորը շատ աւելի կարեւոր է. գրաւում է վերոյիշեալ թերթի միւս էջը եւ յաջորդ թերթն՝ ամբողջութեամբ, որոնք մէկ միւսի շարունակութիւնը լինելով, պարունակում են մի հատուած Յովհան Ոսկեբերանի «Մեկնութիւն Նսայեայ մարգարէի» աշխատութիւնից:

Ինչպէս յայտնի է, Ոսկեբերանի այդ աշխատութեան ամբողջական բնագիրը (մասնակի թերութիւններով) պահպանուել է մի-

այն հայերէն ոսկեդարեան թարգմանութեամբ: Յունարէն ընազրից պահպանուել է միայն սկզբի մասը՝ Ա. դլխից սկսած մինչեւ Ը. դլխի 10-րդ համարի մեկնութիւնը:

Հայերէն թարգմանութեան առ այսօր յայտնի միակ ձեռագիրը, որ պահուած է Վենետիկի Մխիթարեան միաբանութեան մատենադարանում եւ որի հիման վրայ իրականացուած է տպագրութիւնը (13), թերի է սկզբից, վերջից եւ միջին մասերից: Սկսում է Եսայեայ մարդարէութեան Բ. դլխի 2-րդ համարի մեկնութիւնից, աւարտում ԿԴ. դլխի 8-րդ համարի մեկնութիւնով եւ չունի ԻԱ, 2 - Լ, 6 գլուխները մեկնութիւնը (պակասում է ամբողջական ընազրի մէկ-վեցերորդի չափով):

Մեր պատռուիկը՝ «Յովհաննու Ոսկեբերանի մեկնութիւն Եսայէ» խորագրով, պարունակում է ԻԶ. դլխի 9-րդ համարի «ի գիշերաց կանխելով» բառերի (14) մեկնութիւնը, ուստի հանդիսանում է թարգմանական այն յուշարձաններից մէկը, որով վերականգնուած են յունական մատենագրութեան աւազելի կորուստներից որոշ գրուագներ:

13) Երանկէտյն Յովհաննու Ոսկեբերանի մեկնութիւն Եսայեայ մարդարէի, Վենետիկ, 1880:

14) Աստուածաշնչի հայերէն քարգմանութեան գիտական համարուող հրատարակութեան մէջ (Վենետիկ, 1860) այս հատուածը «գիշերաց կանխէ» ձեւում ունի: Տեղիւն է այստեղ նշել, որ Յովհ. Ոսկեբերանի բնագրուող աշխատութիւնը բազումքար պարունակում է Եսայեայ մարգարէութեան ողջ բնագիրը, որը տեղ-տեղ էական տարբերութիւններ ունի տպագրի համեմատութեամբ: Այդ տարբերութիւնների բնոյթն այնպիսին է, որ մեծ հաւանականութեամբ կարելի է ենթադրել, որ այս մեկնութեան մէջ պահպանուել է Եսայեայ մարգարէութեան հայկական մայրական քարգմանութիւնը, կատարուած ասորերէնից, Ս. Գրքի միւս այն գրքերի հետ, որոնց քարգմանութիւնը Կորնիւսի խօսքերով կատարուել էր «յառաջագոյն, յանկարծագիտ, փութեմակի», եւ որոնք հետագայում սրբագրուեցին Աստուածաշնչի Կ. Պոլսից բերուած յունարէն բնագրի հիման վրայ. «դարձեալ քարգմանեցին զմի անգամ քարգմանեալն փութեմակի» - ստում է այդ մասին Ս. Խորենացին: Ըստ այդմ Եսայեայ մարգարէութեան այս հատուածները արժանի են յատուկ բնութեան. նրանք Մնացորդաց Ա. եւ Բ. գրքերի եւ Աստուածաշնչի մայրական քարգմանութեան հետքեր ունեցող միւս հատուածների հետ միասին մեծապէս նպաստելու են հայ մատենագրութեան արշալոյսին տեղի ունեցած լեզու-գրական աշխատանքների բնոյթն ու տարողութիւնը որոշելու գործին:

Ստորեւ տալիս ենք զժուարընթեռնելի այդ թերթերի վերծա-
նութիւնը եւ լուսանկարները (տե՛ս նկ. 20, 21, 22) :

Ա. պատառիկ, էջ 2

«Յովհաննու Ոսկեբերանի մեկ

Յուրիւն Յտայէ

Ի գիշերաց կանխելով. զայս
մեզ հոգեկիր մարդարե[ն Ե՛]սայիա
յայտնապէս ցուցանէ. վասն զ
ի գիշերոյն փառաբանութիւնն
առաւել եւս բոլորով սրտիւ մատ
ուցանեմք ի լսելիս արարչին
վասն զի խաղաղութե[ամբ]
լինին միտք եւ սպայարանք մ
արմնոյ. յամենայն յաշխար
հական ծփանաց. եւ հաւաքել ի
որհուրդքն միաբանութեան կ
անխել յաւրհանութիւն Այ.
վասն զի գիտող է Ած. բնութեն
ս մերոյ. եթե հոգն՞ կամ եւ ցրու
ական են միտք մեր [վ]ասն այ[նորիկ]»

Բ. պատառիկ, էջ 1

«[այ]նորիկ յաւիտարանին ասէ ատե

[ն]ատերն. եթե թշնամիք առն ը
նտանիք իւր. արդ թշնամիք զգ
այարանս կոչե որ են մերձաւ
որք մարմնոյն. աչք տեսանեն
ցանգութեամբ. լսելիքն հեշ
տանան խողտմամբն յաւտար
ականի ձայնիցն. վասն զի առ
աքելն սգուչացուցանէ զմեզ
ւսելովն. եթե յոտարական
ի ձայնից մի դանդաչեք. իսկ
լեզուն զիւրն ախտանա որ է հուր
եւ զարդ անիրաւութեն. արդ վա
սն այնորիկ ասէ մարգարեն.
եթե ի գիշերաց կանխել հոգի իմ,
զի աւելի հաճոյ է Այ. փառաբան
ութիւնն գիշերոյն քան զտուրն[ջ]ենն»

Բ. պատառիկ, էջ 2

«Որպէս եւ վերագոյն ասացաք
 նաեւ Հոգեկիր մարգարեիցն բազ
 ում անդամ ի գիշերի լինելն յ
 այտնութիւնքն որպէս եւ Դ
 անիեղ ասէ. եթե տեսանէի ի տե
 սլեան գիշերոյ, նոյնպէս եւ
 մա — — առիթ — — անդամ եւ ա
 յղոց մարգարեից.
 Վասն զի լոյս էր հղ[աւր] — — իք քո իսկ
 լոյս զգալուտն Քի. կոչի
 — — ութիւն աւետարանաւ
 կարգեաւ ամբարիշտն եւ այդ
 բարձցի ամբ. Այս զխափան
 ումն կռապաշտութենն եւ սա
 տանայի ասէ. ի խաչելութեն
 ն Քի. եւ յարութենն զոր եւ Դ
 առիթ ասէ. թշնամոյն զայն պ
 ախսեց
 Տէր բարձր եւ բազուկ քո հղո[ր]»:

Գ. Քննարկուող ժողովածուից մեզ հասած յաջորդ պատառիկները՝ բաղկացած 7 թերթից (14 էջ), պարունակում են Եպիփան Կիպրացու «Կարգաւորութիւն թարգմանչաց Սուրբ գրոց» աշխատութեան մի ընդարձակ մասը, որի մէջ հետաքրքրական տեղեկութիւններ են դրանցուած Ակիւղասի, Սիմաքոս Սամարացու, Թէոդոն Պոնտացու, ինչպէս նաեւ Երիզովում եւ Եմասուսում գրտնուած Ս. գրոց թարգմանութիւնների ու այդ բոլորի խմբաւորմամբ Որոգինէսի ստեղծած վեցիջեան աստուածաշնչի մասին: Դրուածքի մէջ տրուած է Բ.-Գ. դարերի Հռոմէական կայսրերի գրեթէ ամբողջական ցանկը՝ Ադրիանոսից (117-138 թթ.) սկսած մինչեւ Դեկիոս (249-250 թթ.), նրանց թագաւորութեան տարիներին քրիստոնէական եկեղեցու պատմութեան համար կարեւոր նշանակութիւն ունեցող անցուդարձերի համառոտակի թուարկումով: Եպիփանի այս երկասիրութեան ամբողջական բնագիրը՝ եօթանասուն թարգմանիչների գործունէութեանը նուիրուած բաժնով (որ սկզբի մասն է), պահպանուել է Մաշտոցեան Մատենադարանի թղթեայ Հնագոյն (981 թ.) ձեռագրում: Մեր պատառիկները եւ այդ ամբողջական ընդօրինակութիւնը Հնարաւորութիւն են ընձեռում Հրատարա-

կութեան պատրաստելու ուշագրաւ թարգմանական այս աշխատութեան ամբողջական բնագիրը: Հարկ է նշել, որ Կիպրացու այս աշխատութիւնը՝ համառօտուած ու խմբագրուած՝ տեղ է գտել Վարդան Արեւելցու «Սաղմոսաց մեկնութեան» եւ «Տօնապատճառ» կոչւող ժողովածուի մէջ: Որպէս նմոյշ հրատարակուած ենք պահպանուած պատառիկներից մի բացուածք (տես նկ. 23):

14. (ԴԹ No. 11, էջ 198)

Ն Ա Մ Ա Կ

Դամասկոսեան հայկական պատառիկներից միակն է՝ դըրուած թղթի վրայ: Բեկոր է մի նամակի, որի վերին մասը, ինչպէս եւ ձախակողմեան եզրը (2-3 տառաչափ տարածութեամբ)՝ կորել է անդարձ: Մեզ հասած հատուածը պարունակում է 9 տող, գրուած Կիլիկեան Հայաստանում պաշտօնական գրութիւնների համար ձեւաւորուած շղագիր տառաձեւերով եւ գաւառաբարբառով:

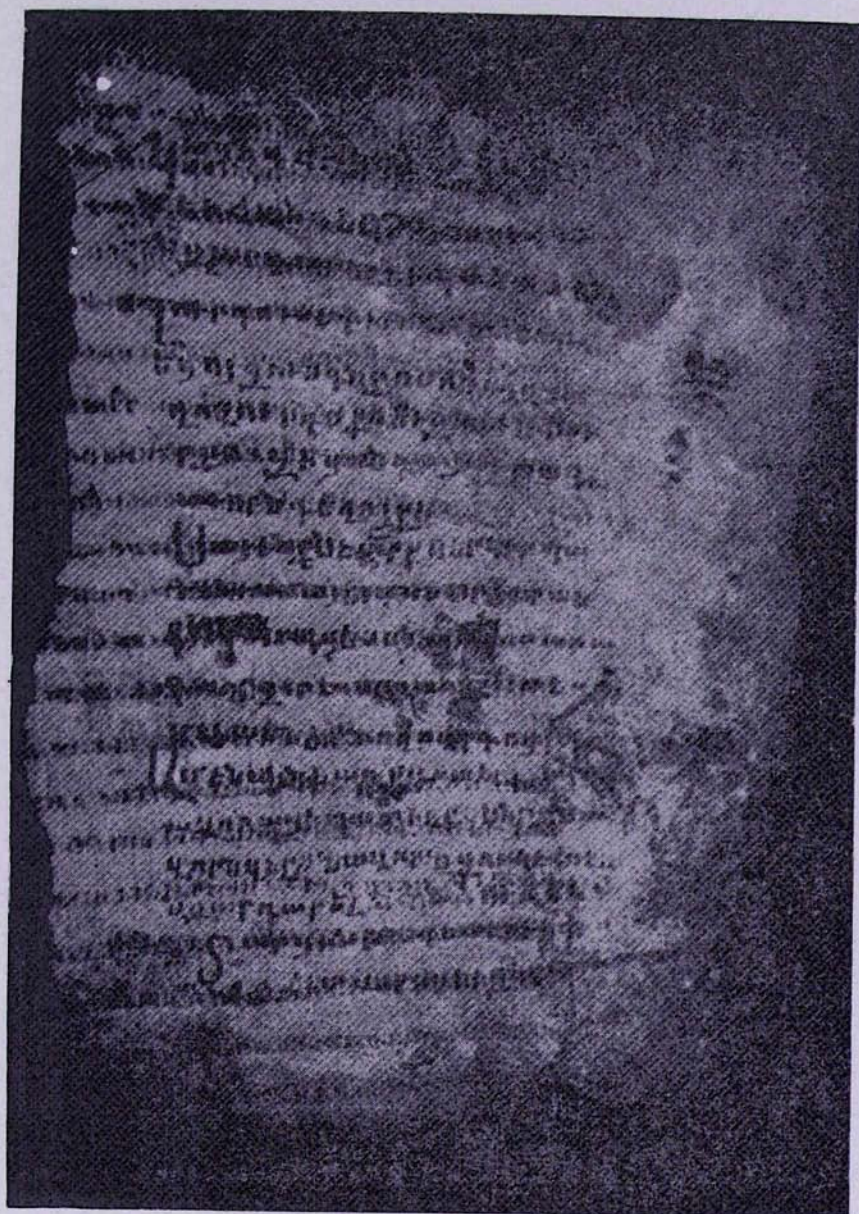
Նամակագիրը մի հայ աւատատէր է, որ իր հրամանի ներքոյ ունի պառիկոսներ (կախեալ գիւղացիներ): Գրութիւնն ըստ երեւոյթին ուղղուած է բարձրաստիճան մի հոգեւորականի. շօշափում է ոռոգելի ջրի օգտագործման հետ կապուած ինչ-որ վէճ, որ առաջացել է նամակագրի եւ հասցէատիրոջ կալուածքները մշակող պառիկոսների միջեւ: Նամակագիրը, հաւաստելով իր յարգանքն ու սէրը հասցէատիրոջ նկատմամբ եւ շեշտելով իրենց տնտեսական շահերի սերտ շաղկապուած լինելը, յոյս է յայտնում, որ վէճը հարթուելու է ու, թերեւս նախկինից աւելի բարենպաստ պայմանով:

Տալիս ենք նամակի պահպանուած հատուածի վերծանութիւնն ու լուսանկարը (տե՛ս նկ. 24):

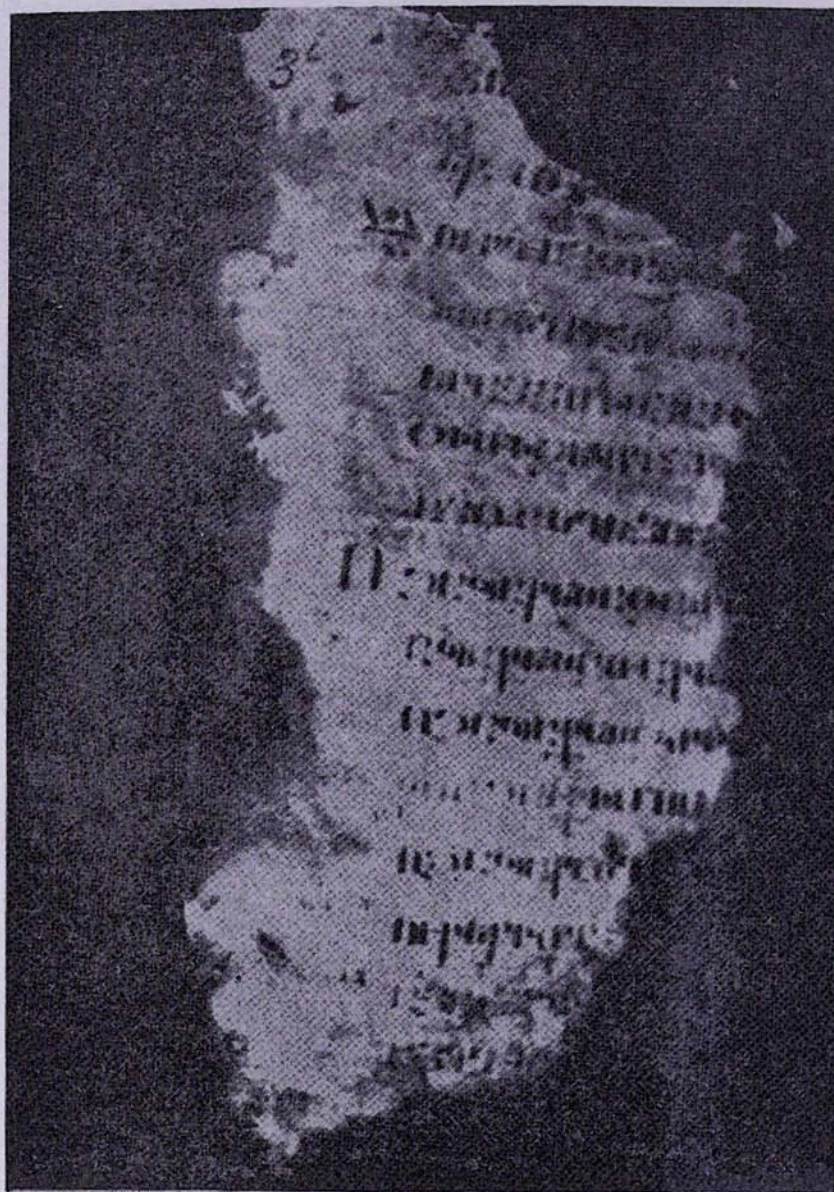
« — — — տեղոյտ գերա՞ գերդ ի մեր տան ապա
 — — — ել որ տանք. եւ մեք վանց ձեր սիրոյ յանձն առ
 [աք] տուաք որ զոր ի մեր պառիկոսերոյն յաւելնա
 — — — ի ձեր տեղոյտ կարիքն, հայնց որ մերոցն պակսու
 — — — քն ալն ձեր է եւ ձերն մեր. այս տարիս թողի ձ
 — — — ի գերդ գրեցաք այս կտրողս ջուրն զի մեք
 — — — ք ինչիլի հասկնանք զուամնն. յայն ժամն զին
 — — — այլ ալիելի լինի թէ կամի Ա[ստուա]ծ, դուք զձեր բան
 [ան]պակաս պահեցէք եւ Ա[ստուա]ծ պահապան ձեզ »:



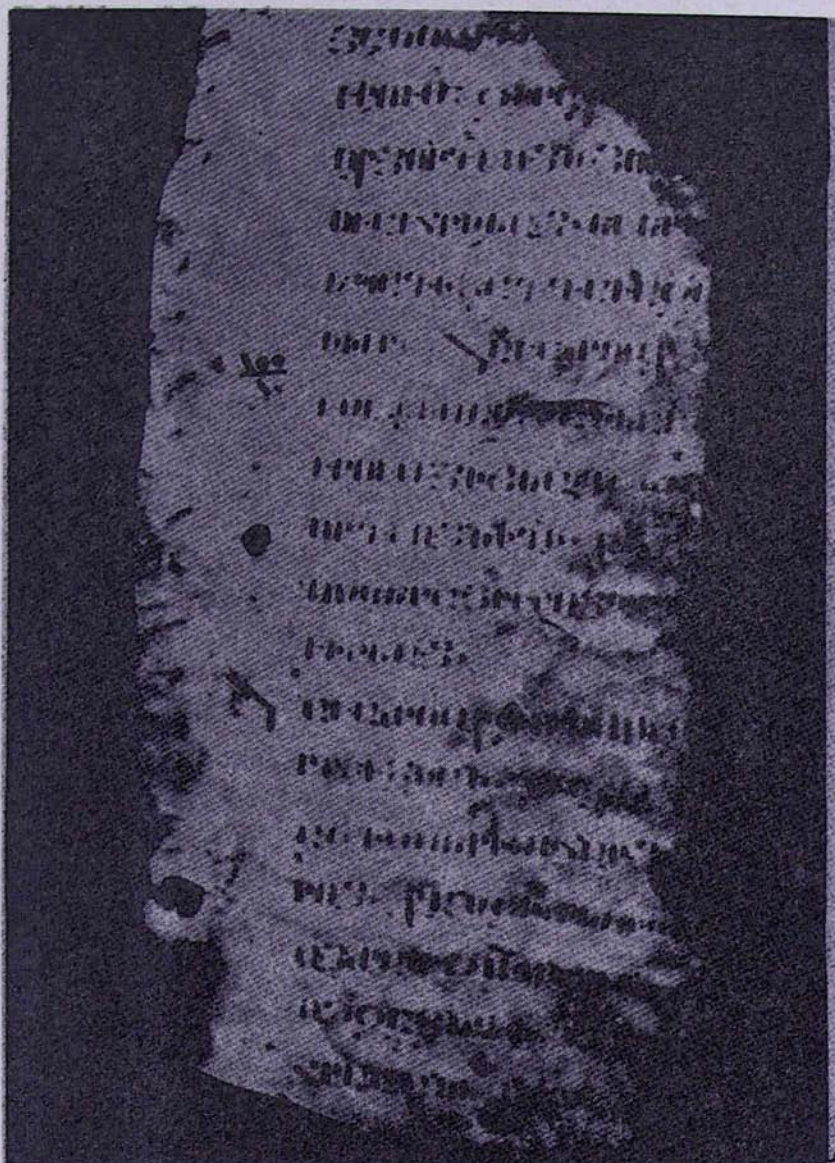
Դամասկոսի թանգարանի հայկական պատառիկները, ինչպէս
ասել ենք արդէն, 14 հնարոյր ձեռագրերի աննշան բեկորներից են
բաղկացած: Եւ, այնուամենայնիւ, նրանք շօշափելի նպաստ են բե-
րում հայ հնագրութեանը, օղտակար նիւթ մատակարարում Ս.
զրքի որոշ մասերի դիտական բնագիրը կաղմելու աշխատանքներին,
լրացնում մեր զիտելիքները հայ թարգմանական գրականութեան
ուսկեղարեան յուշարձանների մասին: Նրանց հմայքը, սակայն,
բաղմապատկում է այն հաւանականութեամբ, որ ի դէմս այդ պա-
տառիկների մեզ են հասել միջնադարեան հայ մշակոյթի նշանաւոր
կեդրոն Հոռմկլա ամրոցի մեծահարուստ մատենադարանի բզբկ-
տուած ու ցրիւ տրուած ձեռագրական գանձերի խնկելի մասունք-
ները:

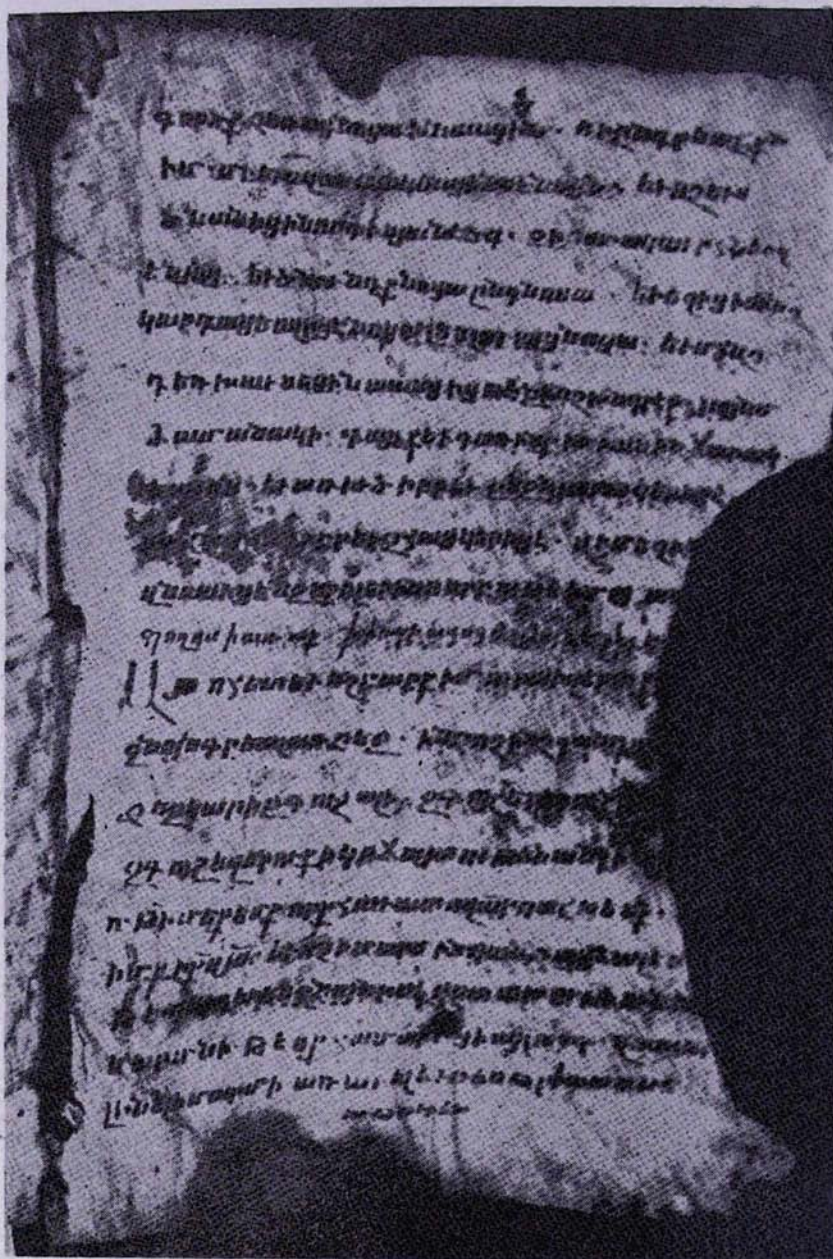


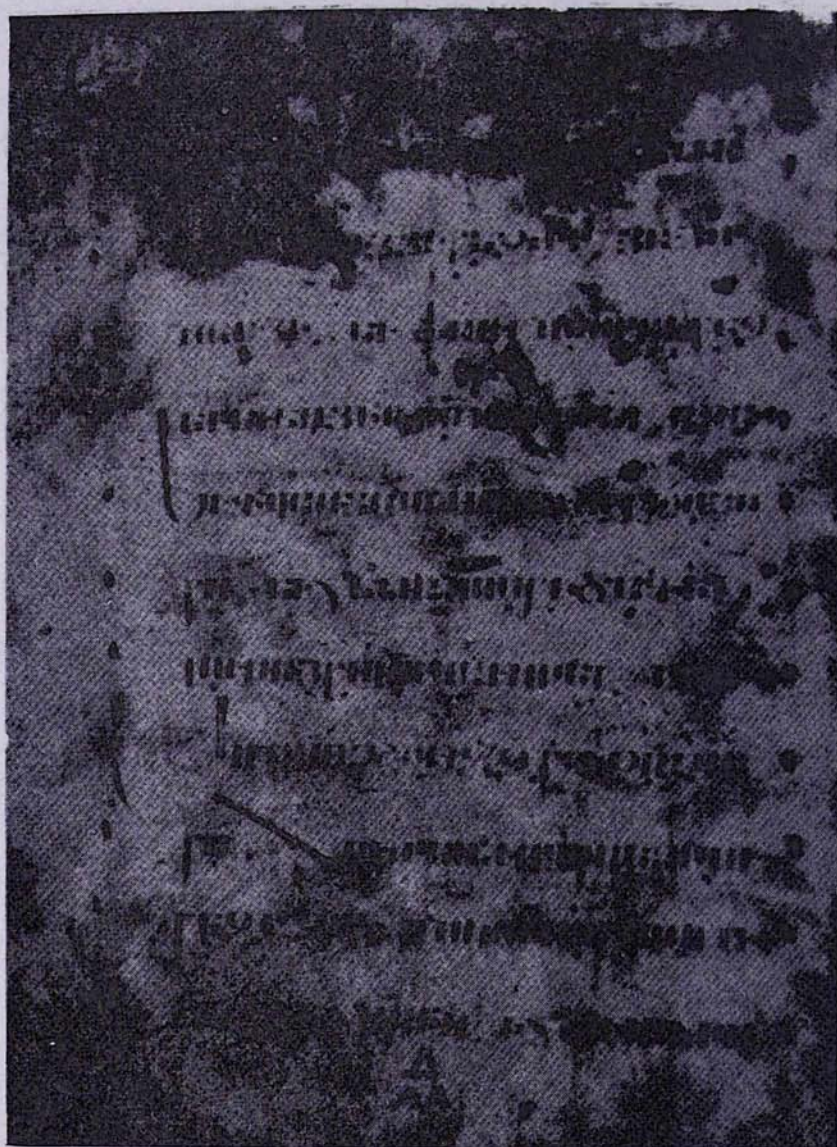


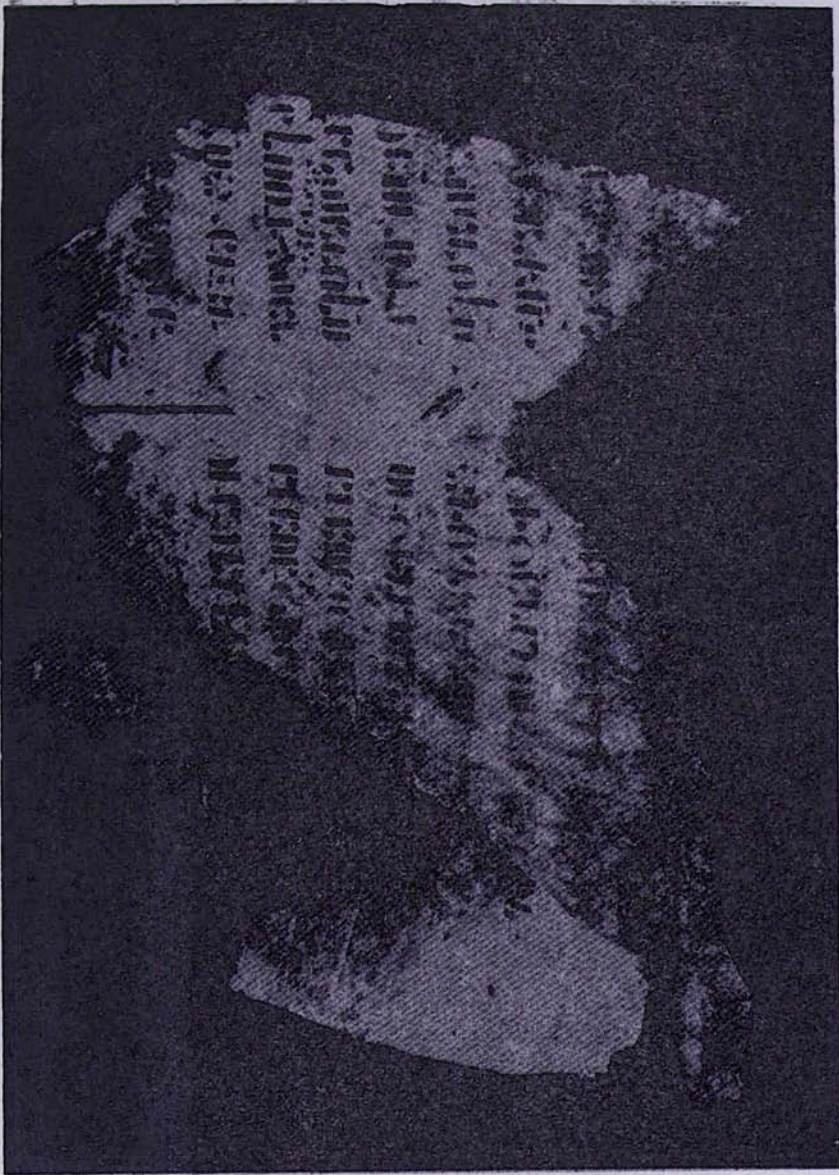


Նկար 7

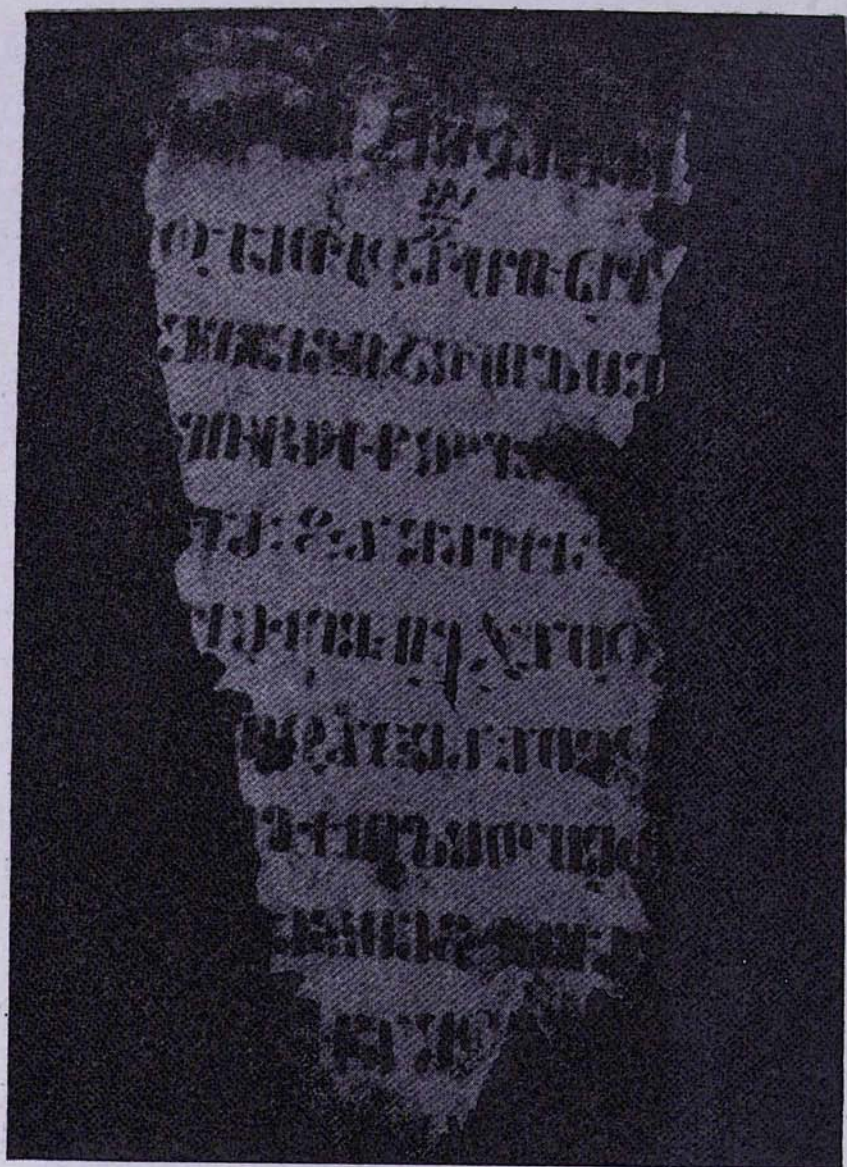


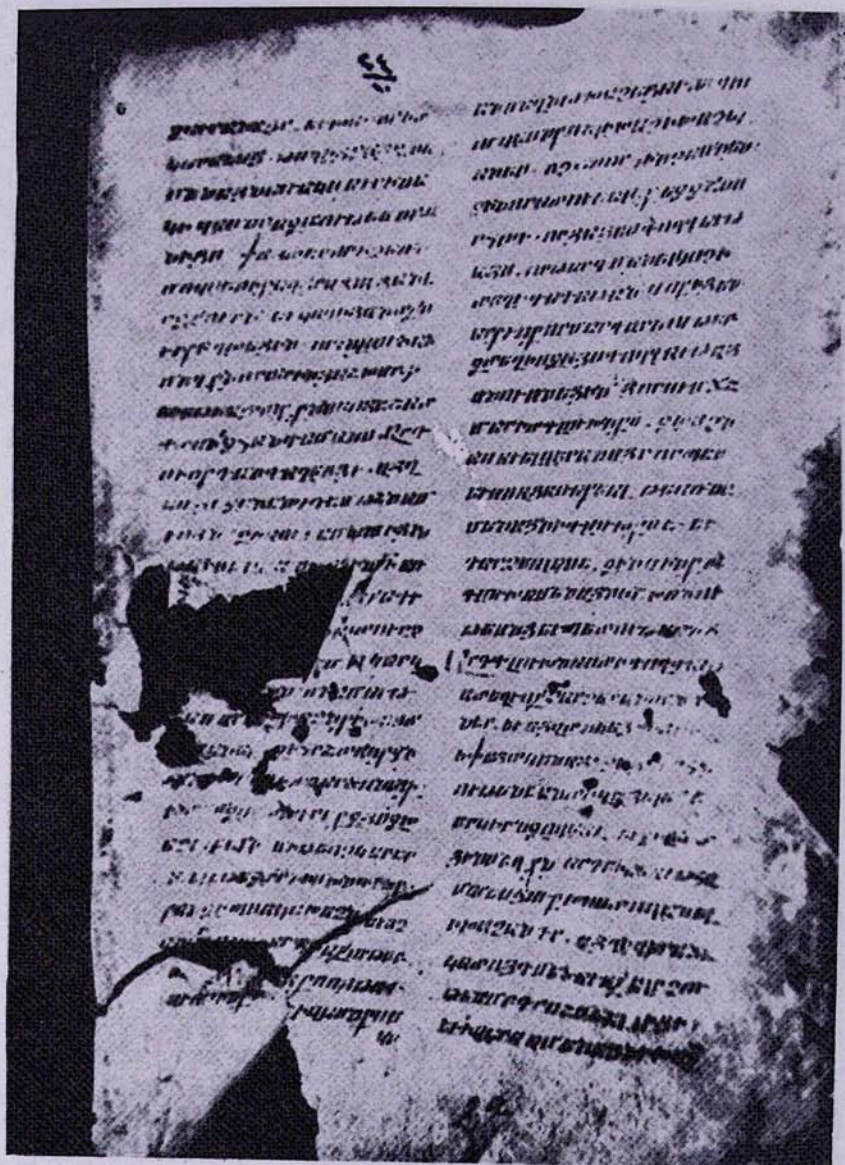






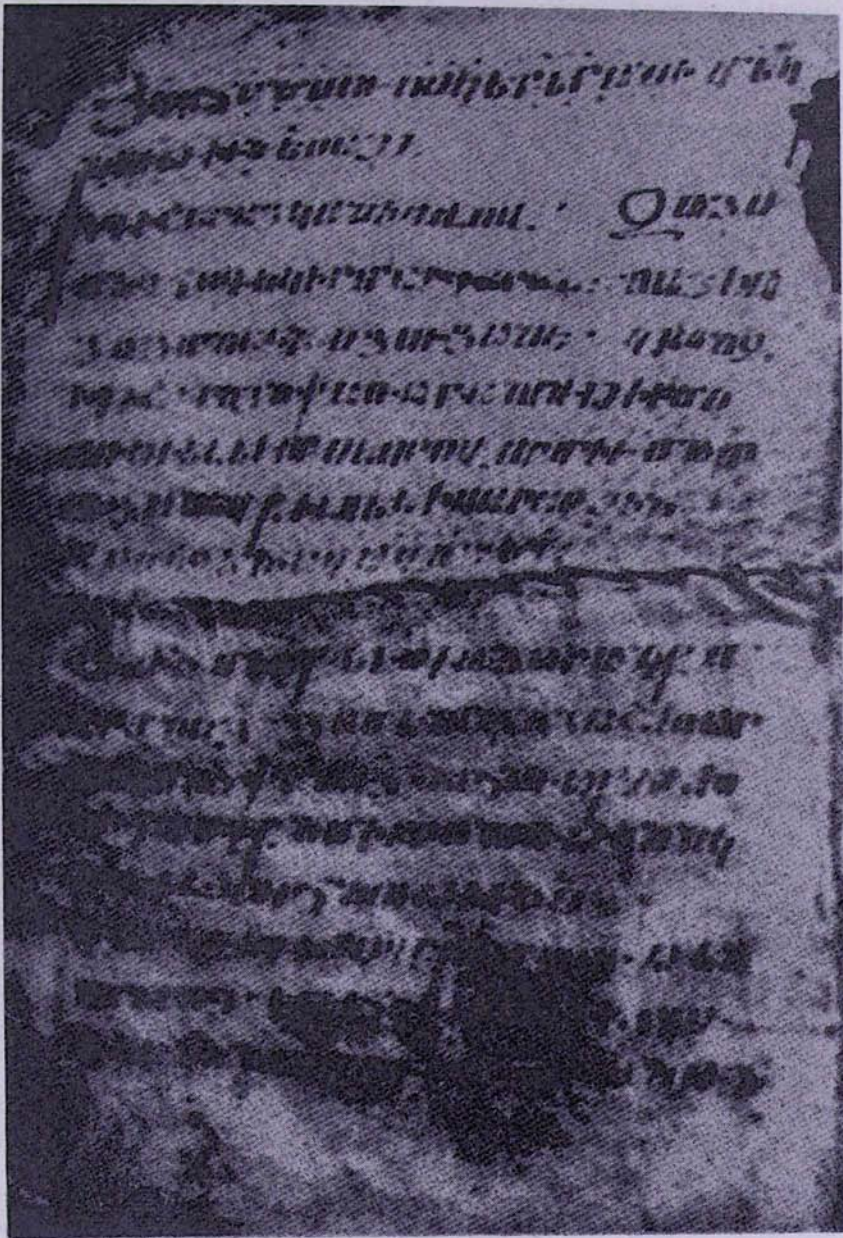
64mp 12

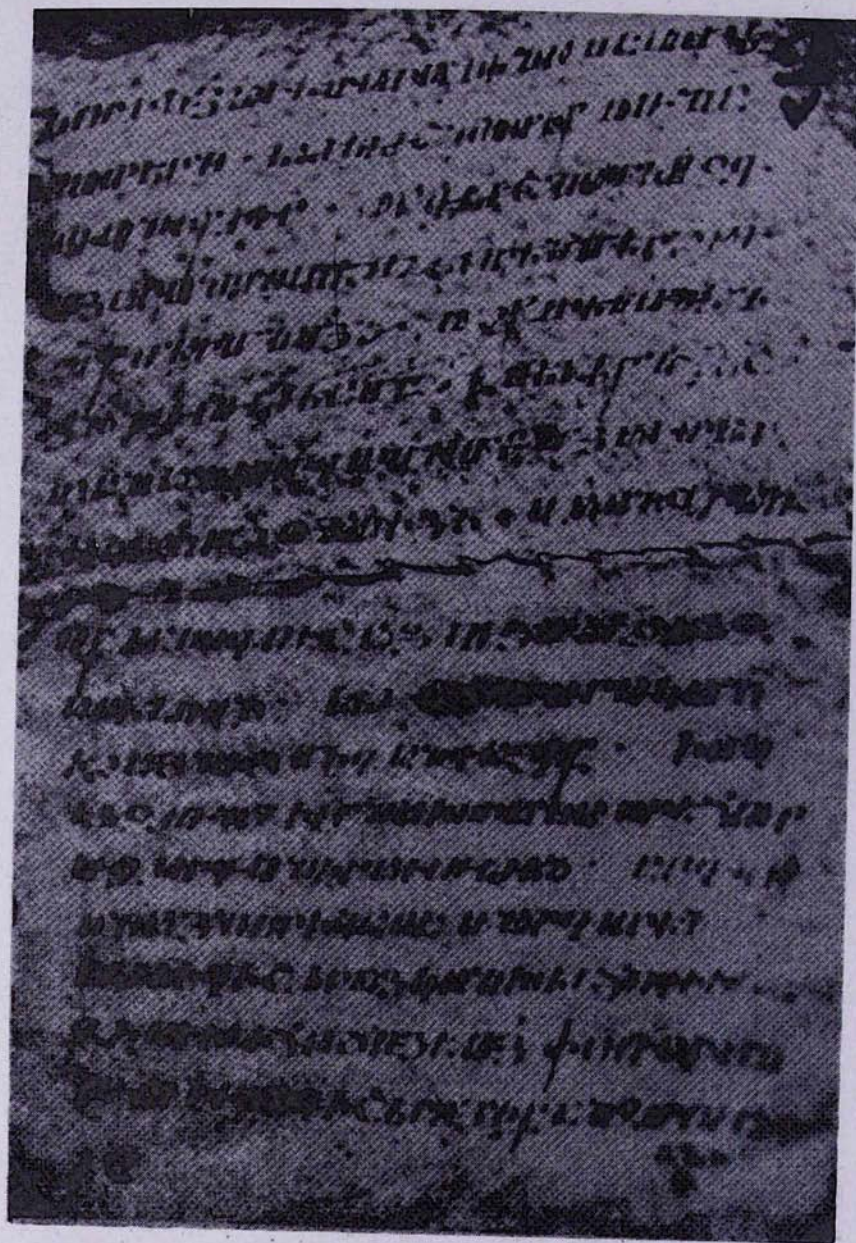


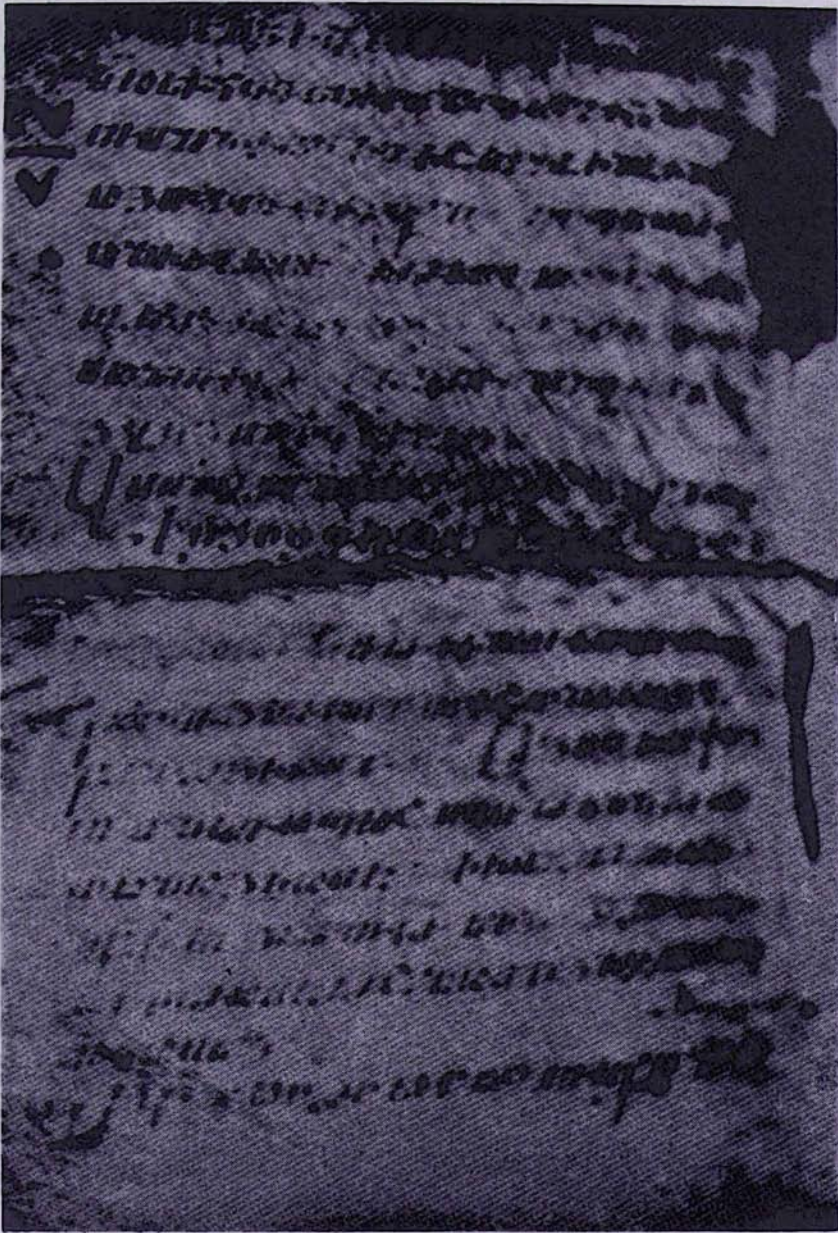




Նկար 18







THE FRAGMENTS OF ARMENIAN MANUSCRIPTS IN THE DAMASCUS MUSEUM

L. KHATCHIKIAN, A. MATEOSSIAN

Toward the end of the 19th century, when German scholars opened, by the special permission of the Sultan, the «treasury» in the Omayyad Mosque of Damascus, they found, among a considerable number of documents, manuscripts and fragments written in Greek, Latin, Syriac, Old French, Armenian, and other languages. Further examinations showed that the fragments of the Armenian manuscripts dated back to the 10th through 13th centuries. These fragments are now found in the National Museum in Damascus. They are parts of 13 vellum manuscripts and of an epistle written on paper. Textually they are closely associated with the Old and New Testaments, ceremonial and hagiographical books, discourse documents, and epistolary literature. A critical research on these fragments will prove to be an invaluable contribution to the study of ancient Armenian literature and the history of the Armenian language. Historical investigation bears out the fact that these fragments originally come from one of the most renowned cultural centers, namely, the Hromgla library which had been ransacked by the Mamelukes in the days of Sultan Ashraf Salah ed Din (1290-1294) and had been brought to Damascus.